

WORLD POLITICS

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

Print Issn: 2383-0123

Online Issn: 2538-4899

Analysis of the position and prospects of the Middle East in supplying energy to the European Union in the evolving international system

Mohammad Amin Ahmadi *Corresponding Author*, Master student of Islamic Studies and Political Science, Imam Sadiq University, Tehran, Iran Email: m.a.ahmadi310@gmail.com

Mostafa Dolatyar Diplomat and senior researcher of international relations and director of the Ministry of Foreign Affairs' representation in Isfahan province. Iran. Email: mdolatyar@gmail.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Middle East,
European Union,
Position of the Middle
East,
Energy Security

Article history:

Received 2024-12-20
Received in revised form
2025-6-2
Accepted 2025-6-11
Published Online
2025-6-21

ABSTRACT

The Middle East has always been important for European countries and the European Union. However, the article's hypothesis is that the concentration of energy resources in the Middle East has been the main reason for the region's key importance in the eyes of Europeans; a role that is changing following the developments of the past years. The following article intends, using a descriptive-analytical method and with the help of documents, resources, and interviews with European officials, and considering the historical evolution of events, to answer an important question: what is the place of the new Middle East in supplying energy to the member states of the Union, and from the perspective of the European Union, what will be the prospect of the Middle East's weight in supplying energy to Europe? The research results indicate that the developments of recent years in the international system have led the Union's policymakers to formulate and develop a new model, according to which they are starting the initial steps towards a permanent farewell to oil, which will cause a tangible decrease in the Middle East's weight for Europe.

Cite this Article: Ahmadi, M. A. and Dolatyar, M. (2025). Analysis of the position and prospects of the Middle East in supplying energy to the European Union in the evolving international system. *World Politics*, 14(1), 67-86. doi: 10.22124/wp.2025.29990.3492

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2025.29990.3492

1. Introduction

This article delves into the crucial role and future outlook of the Middle East in supplying energy to the European Union (EU) within the context of the evolving international system. Historically, the Middle East has been a region of immense importance to European countries, and subsequently, the EU. This significance stems from various factors, including the region's strategic position as an area of influence, migration crises, and political and security concerns arising from conflicts, occupation, extremism, and terrorism. The dynamic and often volatile developments in the Middle East have consistently exerted substantial impacts on the interests and security of the EU member states. In this context, the article's central hypothesis posits that the concentration of energy resources in the Middle East has been the principal factor underpinning the region's strategic importance from the European perspective. Over the decades, the Middle East has been recognized as a vital source of oil and natural gas, essential for fueling the industrial and economic engines of Europe. This dependency has shaped the EU's foreign policy, driving it to maintain stable and amicable relations with key Middle Eastern countries to ensure uninterrupted energy supplies. Nevertheless, this long-standing role of the Middle East is currently being re-evaluated due to several significant geopolitical developments, such as the Ukraine war and regional crises. These events have induced a shift in the EU's approach, prompting it to reconsider its historical policies towards the Middle East. The war in Ukraine, for example, has underscored the vulnerabilities associated with heavy reliance on specific regions for energy supplies, as disruptions in one part of the world can have cascading effects on global energy markets and supply chains. Furthermore, regional crises in the Middle East, including civil wars, internal strife, and geopolitical tensions, have amplified the risks associated with energy dependency. In light of these challenges, the EU, as a prominent actor in the realm of international relations, has been compelled to reevaluate its energy strategy and foreign policy towards the Middle East. This reassessment involves considering the behavior of pivotal regional players, such as Saudi Arabia, Iran, Iraq, and the United Arab Emirates, as well as other influential transregional actors like Russia and the United States. By understanding the shifting dynamics and motivations of these actors, the EU aims to define and implement a new, more resilient and diversified energy policy.

2. Theoretical Framework

This study builds its theoretical framework on the concept of energy security, emphasizing the EU's dependence on external energy sources—particularly from the Middle East. The Middle East's geopolitical location, control over key maritime chokepoints, and vast fossil fuel reserves have historically made it a strategic energy partner. The EU, as a major global energy consumer, has long relied on this region to meet its energy needs. However, evolving geopolitical shifts and technological changes, including renewables and shale oil, are reshaping this dependency. Energy

security theory explains the EU's push for diversification, resilience, and reduced vulnerability in its energy policy.

3. Methodology

The article employs a descriptive-analytical method, utilizing a variety of sources including documents, academic studies, and interviews with European officials. This approach provides a comprehensive analysis of the current and future role of the Middle East in meeting the EU's energy demands. It examines how changes in the international system, such as technological advancements in renewable energy, shifting geopolitical alliances, and global climate policies, are influencing the EU's energy landscape and its relations with the Middle East.

4. Results & Discussion

One of the key findings of the research is that recent developments in the international system have led EU policymakers to craft a new model for their energy strategy. This new model emphasizes reducing dependence on fossil fuels, particularly oil, from the Middle East. The EU has embarked on initiatives to diversify its energy sources, increasing investments in renewable energy technologies such as wind, solar, and hydropower. Additionally, the EU is exploring alternative energy suppliers outside the traditional Middle Eastern markets, including countries in Europe, Central Asia, and the Americas. Moreover, the research highlights the EU's efforts to enhance energy security through strategic partnerships and diplomatic engagements. For instance, the EU is negotiating energy agreements with countries that offer stable political environments and reliable supply chains. These efforts are aimed at mitigating the risks associated with over-reliance on any single region or energy source. The article also assesses the desirable prospects of the Middle East from the EU's perspective. It explores how the region can continue to play a role in the global energy market while adapting to the shifting demands and expectations of the international community. This includes investments in green energy initiatives within the Middle East, leveraging the region's vast potential for solar and wind energy production.

5. Conclusions & Suggestions

In conclusion, the article argues that the transformation in the international system necessitates a redefined and more sustainable energy relationship between the EU and the Middle East. While the historical importance of the Middle East as a primary energy supplier is acknowledged, the future points towards a more diversified and resilient energy strategy for the EU. This strategic shift not only aims to enhance the EU's energy security but also aligns with global efforts to combat climate change and promote sustainable development. By adopting this new model, the EU is taking crucial steps towards reducing its dependency on oil, fostering innovation in renewable energy, and building more robust and flexible energy networks. .

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳

شاپا الکترونیکی: ۴۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

واکای جایگاه و چشم‌انداز خاورمیانه در تأمین انرژی اتحادیه اروپا در نظام بین‌الملل در حال تکوین

محمد امین احمدی نویسنده مسئول، دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام،

تهران، ایران. رایانامه: rezasimbar@hotmail.com

مصطفی دولتیاریار دیپلمات و پژوهشگر ارشد روابط بین‌الملل و مدیر نمایندگی وزارت امور خارجه در استان اصفهان، ایران. رایانامه:

Samereh.fasihi@gmail.com

چکیده	درباره مقاله
خاورمیانه همواره برای کشورهای اروپایی و اتحادیه اروپا دارای اهمیت بوده و تحولات این منطقه تأثیرات دامنهداری بر منافع و امنیت کشورهای عضو این اتحادیه دارد. با این حال فرضیه مقاله این است که تراکم منابع انرژی در خاورمیانه علت اصلی اهمیت کلیدی این منطقه در دید اروپایی‌ها بوده است؛ نقشی که متعاقب تحولات سالیان گذشته در حال تغییر است. مقاله ذیل درصدد است با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و به کمک اسناد و منابع و مصاحبه‌های مقامات اروپایی و با در نظر گرفتن سیر تاریخی تحولات، به پرسشی مهم پاسخ دهد و آن اینکه خاورمیانه نوین در تأمین انرژی کشورهای عضو این اتحادیه چه جایگاهی دارد و از منظر اتحادیه اروپا چشم‌انداز وزن خاورمیانه در تأمین انرژی اروپا چگونه خواهد بود. نتایج تحقیق حاکی از آن است که تحولات سال‌های اخیر نظام بین‌الملل سیاستگذاران اتحادیه را به سمت تنظیم و تدوین الگویی جدید هدایت نموده که براساس آن گام‌های اولیه خداحافظی همیشگی با نفت را آغاز کنند که این مهم سبب کاهش ملموس وزن خاورمیانه برای اروپا خواهد شد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی کلیدواژه‌ها: خاورمیانه، اتحادیه اروپا، جایگاه خاورمیانه، امنیت انرژی تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۳/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۳/۳۱

استناد به این مقاله: احمدی، محمد امین و دولتیاریار، مصطفی. (۱۴۰۴). واکای جایگاه و چشم‌انداز خاورمیانه در تأمین انرژی اتحادیه اروپا

در نظام بین‌الملل در حال تکوین. سیاست جهانی، ۱۴(۱)، ۶۷-۸۶. doi: 10.22124/wp.2025.29990.3492

© نویسنده(گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

تاریخچه تمدن و سیاست در مناطق موسوم به خاورمیانه یا غرب آسیا به سال‌های آغاز تمدن بشری بازمی‌گردد. سال‌هایی که با ابداع کشاورزی یکجانشینی آغاز شد و به مرور اولین روستاها و شهرهای بشری در این منطقه شکل گرفتند. از آن زمان خاورمیانه به دلایل متعددی به یکی از مهم‌ترین مناطق جهان تبدیل شد؛ دلایلی که تا به امروز ادامه داشته و در روابط بین‌الملل عصر حاضر نیز یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین مناطق در معادلات جهانی است. به یقین یکی از دلایل اهمیت خاورمیانه در عصر حاضر و در دو سده گذشته تأثیر غیرقابل انکار مقوله انرژی و نفت در اداره امور جهانی است. هم‌زمان با آغاز انقلاب صنعتی و متعاقب آن اکتشاف نفت، گذار از منابع انرژی قدیمی همچون هیزم و ذغال سنگ و... آغاز شد و نفت به یکی از ارکان اصلی زندگی انسان مدرن تبدیل شد. نفت در کارخانجات، ماشین‌آلات، حمل و نقل، تجارت، مصارف خانگی و حتی گزینه جنگ به اهرم اصلی موفقیت تبدیل شد و لذا آشکارا رقابت و جنگ برای تسلط بر نفت و منابع نفتی به سرعت در قرن‌های ۱۹ و ۲۰ آغاز شد. اکتشاف نفت و مشخص شدن حجم بسیار بالای ذخایر آن در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا، کشورها و جوامع این منطقه را که غالباً حکومت‌های ضعیفی داشتند و توانایی و آمادگی مقابله با اشغال خارجی نداشتند به اهداف راحتی برای استعمارگران خارجی تبدیل کرد. البته از گذشته‌های دور، مناطق راهبردی و مهم در غرب آسیا، به‌ویژه بیت‌المقدس، دمشق، قاهره و بغداد برای اروپایی‌ها اهمیت زیادی داشتند و صلیبی‌ها، پادشاهان و جنگجویان مدام تلاش می‌کردند تا این مناطق را به تصرف خود در بیاورند. اما پس از اینکه کشورهای عربی و اسلامی در قرن شانزدهم در قالب «امپراتوری عثمانی» دارای یک حکومت مقتدر و منسجم شدند، غرب آسیا برای اروپایی‌ها به سرزمین «ترکان عثمانی» تبدیل شد که دست آنها را از این مناطق کوتاه کرده و حتی با حمله به سرزمین‌های اروپایی امنیت آنها را تهدید می‌کرد. به هر جهت با تضعیف امپراتوری ششصدساله عثمانی مجدداً راه نفوذ اروپایی‌ها در این منطقه فراهم شد و تاریخ حکایت از سلطه استعمار بر غالب کشورهای این منطقه دارد. استعمار با استفاده از برتری علمی و فناوری خود و سرکوب نیروهای ملی اجازه بهره‌برداری از منابع نفتی منطقه را از خود کشورها سلب کرده بود و به این ترتیب منابع نفتی به سرمایه‌ای تبدیل شده بودند که تنها کشورهای اروپایی و سپس آمریکا از آن بهره می‌بردند. سلطه چند دهه‌ای هفت خواهران نفتی بر منابع نفتی جهان، و به‌ویژه منابع نفتی خاورمیانه، گواهی بر این ادعا است. سالیان درازی به این شکل سپری شد تا بعد از دهه‌ها، جنبش‌ها و نهضت‌های ملی کشورها توانایی آن را به دست بیاورند که اداره ثروت نفت را خود

به عهده گیرند و دست عوامل خارجی را کوتاه کنند. تأسیس سازمان اوپک و اولین سیاست‌گذاری‌های مشترک کشورهای نفت‌خیز در کنار وقوع اولین بحران‌های نفتی در دهه‌های ۷۰ میلادی نخستین وقایعی بود که منبعث از اراده مردمی کشورهای دارای نفت رقم می‌خورد. مفهوم «امنیت انرژی» نیز در همین دوره متولد شد؛ زمانی که با جهش نرخ انرژی در جهان، کشورهای صنعتی وابسته به آن با چالش‌های بدیع و بسیار مهمی روبرو شدند. آژانس بین‌المللی انرژی سمبل مهم‌ترین کنشی است که از طرف کشورهای صنعتی مصرف‌کننده نفت ایجاد شد تا بتواند با سیاست‌گذاری‌های خود مانع ایجاد چالش‌های نفتی جدید شود. سازمانی که به عقیده بسیاری از کارشناسان یکی از موفق‌ترین سازمان‌های بین‌المللی است و به خوبی توانسته در برهه‌های بسیار حساس و تاریخی مانع از افزایش شدید قیمت نفت شود. با این وجود مسئله وابستگی به سوخت‌های فسیلی یکی از چالش‌های بالقوه و در عین حال خطرناک بسیاری از کشورهای صنعتی باقی ماند و از این‌رو متعاقب بحران‌های بعدی نظام روابط بین‌الملل همواره به اهرمی در دست کشورهای نفتی تبدیل شد. احتمالاً آخرین بحران از این دست بحران‌های بین‌المللی که مسئله وابستگی عمیق کشورهای صنعتی اروپایی به انرژی را مجدداً برجسته کرد وقوع جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ بود. زمانی که روسیه در حمله به اوکراین، از مقوله انرژی به‌عنوان یک اهرم فشار استفاده کرد و در پاسخ به تحریم‌های اتحادیه اروپا و کشورهای اروپایی گاز ارسال به کشورهای اروپایی را قطع نمود. وقوع این حادثه به منزله هشدار نهایی به کشورهای اروپایی بود تا با حرکت در مسیر سیاست‌گذاری‌هایی که وابستگی‌شان به کشورهای نفتی را کم می‌کرد، به مرور و برای همیشه از چالش وابستگی نفتی خلاصی یابند. به تعبیر دیگر، اروپا به‌عنوان یکی از مناطق اصلی مصرف‌کننده نفت جهان، پروژه گذار از نفت خارجی را کلید زد. به نظر می‌رسد گذار از نفت تنها محدود به جایگزین کردن زنجیره تأمین نفتی خارجی نمی‌شود و پیشرفت‌های فناورانه در انرژی‌های تجدیدپذیر، برق و سوخت‌های جدید، اروپا را بر آن داشته تا گام‌های اولیه را برای خداحافظی همیشگی با نفت آغاز کند. با توجه به اینکه یکی از دلایل اهمیت تاریخی خاورمیانه، جایگاه و کنشگری جدی آن در زنجیره تأمین و امنیت انرژی بوده، اهمیت و ضرورت این پژوهش در رصد و تحلیل روندی است که با آغاز گذار از نفت و انرژی‌های فسیلی شروع شده و ترسیم چالش‌هایی که با تکمیل این روند، کشورهای خاورمیانه که همواره با رانت مالی نفت کشورهای خود را اداره می‌کردند با آن مواجه می‌شوند. اغراق‌آمیز نیست اگر گفته شود اهمیت و نقش خاورمیانه در جهان رو به کاهش است و عملاً با کاهش نقش انرژی‌های

فسیلی در سبد انرژی اروپا یکی از دلایل اصلی اهمیت و حساسیت خاورمیانه برای اروپا در یک سده گذشته نیز کاهش خواهد یافت.

با لحاظ نمودن نکات و ضرورت‌های فوق‌الذکر، سوال اصلی پژوهش این است که نقش خاورمیانه در تأمین انرژی کشورهای عضو اتحادیه اروپایی چقدر بوده و با روند جاری و سیاست‌گذاری‌های جدید اتحادیه اروپا، این نقش در آینده چه میزان و چگونه خواهد بود؟ با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از اسناد، منابع، مصوبات و سخنرانی‌های مقامات اروپایی درصدد هستیم تا فرضیه خود مبنی بر تأثیرگذاری منفی تحولات سال‌های گذشته عرصه روابط بین‌الملل بر منابع تأمین انرژی اروپا و به طور خاص خاورمیانه را اثبات کنیم؛ تحولاتی که منجر به آغاز روند ناشی از عزم جدی اروپا برای جایگزین کردن و در بلندمدت حذف سوخت‌های فسیلی از سبد انرژی خود شده است.

۱. پیشنهاد تحقیق

به نظر می‌رسد بحث جایگاه خاورمیانه در تأمین انرژی جهان از آن دست موضوعاتی است که قلم‌فرسایی زیادی در رابطه با آن صورت گرفته است و مقالات زیادی در رابطه با آن نوشته شده است. در راستای دسته‌بندی مناسب مقالات و تحقیقات انجام شده به نظر می‌رسد که در نظر گرفتن زاویه دید نویسندگان و موضوع محوری مقاله از دید نویسندگان، تأثیر شایانی خواهد داشت. به نظر می‌رسد مقالات و گزارش‌هایی که در حوزه موضوع ذکر شده کار شده‌اند از سه حالت خارج نیستند: دسته اول مقالاتی که به نقش خاورمیانه در تأمین انرژی جهان و به‌ویژه اتحادیه اروپا پرداخته‌اند. به نظر می‌رسد موضوع محوری این دست مقالات، خاورمیانه بوده و نویسندگان در صدد بررسی جایگاه و نقش خاورمیانه برآمده‌اند. به تعبیر دیگر نویسندگان این دست آثار جایگاه خاورمیانه در تأمین انرژی را در مقاطع مختلف و متعاقب وقایع مختلف و حتی نسبت به خریداران مختلف بررسی کرده‌اند. در این دسته، مقالات نقدی (۱۴۰۱)، میرترابی (۱۳۸۴)، میرترابی و اسماعیلی (۱۳۹۱)، سهرابی (۱۳۹۲) حاجی‌مینه و رضایی‌راد (۱۴۰۳)، Vakhshouri (2015) جزو جدیدترین و جامع‌ترین آثار نوشته شده می‌باشد. دسته دوم اما آثاری هستند که با محوریت اروپا و نیاز اروپا به منابع انرژی نوشته شده‌اند. در این دسته موضوعاتی مانند روش‌های تأمین انرژی در اروپا، زنجیره تأمین انرژی اروپا، ابتکارات در تأمین انرژی اروپا از قبیل انرژی‌های نوین و... برجسته شده و به آنها پرداخته شده است. نویسندگانی همچون دهشیری و همکاران

(۱۳۹۹)، ثمودی و اکبری (۱۳۹۰)، رضوی (۱۴۰۰)، رضاپور و هدایتی (۱۳۹۹) و Fischer & (2019) Skillings از جمله شمار بالای نویسندگانی هستند که با این زاویه دید قلم‌فرسایی کرده‌اند. دسته سوم نیز مقالاتی هستند که از دید انرژی و مقوله امنیت انرژی به موضوع پرداخته‌اند. آثاری که در آنها به مباحث امنیت انرژی، اقتصاد انرژی، تنوع‌بخشی به زنجیره تأمین، راه‌های عبور از چالش‌های وابستگی نفتی و... پرداخته شده در شمار این دسته قرار می‌گیرند. در این میان مقالاتی همچون آثار طاهری و ملایی (۱۳۹۰)، عطایی و نظری (۱۳۹۱)، امینیان (۱۳۹۱)، Center for Strategic and International Studies (2022)، Morningstar et al. (2022)، Van Esch et al. (2014)، Karakullukcu (2016)، (2022) Morningstar et al از آثار قابل مطالعه این دسته هستند.

با در نظر داشتن محتوا و رویکرد منابع فوق‌الذکر، تمرکز این مقاله بر نقطه ارتباط و اشتراک سه دسته ذکرشده بالا خواهد بود، به نحوی که ارزیابی وضعیت و روند تأمین انرژی اتحادیه اروپا از خاورمیانه در حال حاضر و در سال‌های آتی، بررسی دستورکارها و مصوبات اتحادیه اروپایی ناظر به تمهید راه‌های جایگزین کردن نفت در آینده و بررسی صحت و سقم عزم جدی اروپا در گذار از تأمین انرژی فسیلی از خاورمیانه و جایگزین کردن آن در بازه بلندمدت نقطه کانونی بحث این مقاله خواهد بود. با توجه به اینکه موضوع ذکرشده اساساً از هر سه دسته منابع استفاده خواهد نمود و در عین حال به طور کامل در هیچ کدام از دسته‌های بالا قرار نمی‌گیرد بدین لحاظ، مقاله حاضر از جنبه موضوع و هدف دارای نوآوری و ابتکار می‌باشد و به موضوعی خواهد پرداخت که آثار سه دسته ذکرشده از زاویه دید محدودی به آن پرداخته بودند و همین مهم موجب دید جامع‌تر اثر نیز خواهد بود.

۲. مبانی مفهومی و نظری

برای درک بهتر جایگاه خاورمیانه در تأمین انرژی اتحادیه اروپا ناگزیر از شناخت بهتر منطقه خاورمیانه و جایگاه تاریخی آن و نیز اتحادیه اروپا به منزله یک سازمان که کارویژه‌های اقتصادی یکی از وظایف اصلی آن تعریف می‌شود هستیم. اضافه بر این موارد باید مفهوم امنیت انرژی را با دقت بیشتری بررسی کنیم تا به درک بهتر علت سیاست‌گذاری‌های اروپایی‌ها دست یابیم.

۱-۲. خاورمیانه: اهمیت ژئوپلیتیکی و انرژی

اصطلاح خاورمیانه اصطلاحی بود که از ابتدای قرن بیستم و در امتداد نگاه اروپامحوری به روابط بین‌الملل زاده شد. اگرچه درباره مختصات دقیق آن اجماع نظری وجود ندارد و دیدگاه‌های زیادی در رابطه با مختصات آن مطرح شده است اما، محدوده کشورهای عربی آسیا، ایران و ترکیه و مصر به عنوان تعریفی قابل قبول، مورد پذیرش مجامع علمی قرار گرفته است (Ahmadi, 2021: 26). این منطقه از دیرباز دارای اهمیت تمدنی بوده و تأثیرات شگرفی بر تاریخ زندگی بشر داشته است. ظهور سه دین بزرگ اسلام، مسیحیت و یهودیت و ظهور اولین تمدن‌ها و امپراتوری‌های تاریخ بشری در این منطقه، تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر مسیر تاریخ بشر داشته است.

یکی دیگر از عوامل اهمیت این منطقه موقعیت استراتژیک جغرافیایی آن می‌باشد (IRNA, 2022). وجود پنج تنگه مهم و استراتژیک، خاورمیانه را به یک منطقه گلوگاهی تبدیل کرده است که تسلط بر این تنگه‌ها اهرم دیگری برای کشورهای منطقه ایجاد کرده است. جبل‌الطارق در شمال آفریقا، که دریای آزاد را به منطقه مدیترانه وصل می‌کند، کانال سوئز که دریای مدیترانه را به دریای سرخ وصل می‌کند، باب‌المندب که دریای سرخ را به دریای عرب متصل می‌کند، تنگه داردانل که دریای سیاه را به دریای مدیترانه وصل می‌کند و از همه مهم‌تر تنگه هرمز که نقش آن در عبور درصد عظیمی از نفت جهان اهمیت بسیار فوق‌العاده و حساسی به آن داده، همگی اشعار به اهمیت ژئواستراتژیک خاورمیانه دارد (Sadeghi, 2019). علاوه بر این، خاورمیانه پل ارتباطی تجاری سه قاره جهان است و قسمتی از راه اروپا و آفریقا به هندوستان، آسیای جنوب شرقی و آسیای دور را تشکیل می‌دهد (Vista, 2024).

علاوه بر همه این موارد نقش خاورمیانه در تولید بخش عظیمی از ذخایر نفت و گاز جهان، جایگاهی استثنائی به این منطقه بخشیده است به نحوی که هرگونه تغییر در سبد انرژی این منطقه منجر به تغییرات چشمگیری در جهان خواهد شد (Ahmadi, 2021: 233). بزرگ‌ترین تولیدکنندگان سوخت‌های فسیلی به‌ویژه نفت خام و گاز طبیعی (ایران، قطر، عربستان سعودی، عراق، کویت، امارات و عمان) در منطقه خاورمیانه قرار دارند. در سال ۲۰۲۳ بالغ بر ۲۳.۸ میلیون بشکه در روز نفت خام (۳۰٪ تولید دنیا) و بالغ بر ۲ میلیارد مترمکعب در روز گاز طبیعی (۱۸٪ از تولید دنیا) در این منطقه تولید شده است (Oil and Gas Value Chain Studies Center, 2024). همه این ویژگی‌ها خاورمیانه را برجسته و منحصر بفرد

می‌کند. بنابراین، علت اهمیت خاورمیانه در معادلات جهانی بر کسی پوشیده نیست. با اینکه در سالیان گذشته ناظران متعددی صحبت از افزایش اهمیت خاورمیانه کرده‌اند و معتقدند مسائل خاورمیانه دیگر انحصار به مرزهای آن ندارد و امروز با افزایش قدرت کشورهای این منطقه در ابعاد مختلف اقتصادی، نظامی، سیاسی شاهد کنشگری و فعالیت‌شان در مناطق دیگر مانند آسیای مرکزی، آفریقا و... هستیم، (Lynch, 2022) اما تمایل جهان به عبور از سوخت‌های فسیلی به دلایل متعدد دیگر بر کسی پوشیده نیست. اغراق آمیز نخواهد بود اگر امروز از روند کاهش اهمیت نفت در اقتصاد انرژی صحبت کنیم؛ هم به دلیل رواج انرژی‌های تجدیدپذیر در سطح جهان و استفاده از انرژی‌هایی مانند انرژی باد، زمین گرمایی و انرژی خورشیدی (Ahmadi, 2021: 252) و هم به دلیل استخراج نفت شیل در آمریکا و عرضه آن که باعث کاهش قیمت نفت در بازار جهانی شده و هم به دلیل گسترش استفاده از خودروهای الکتریکی، که ضمن کاهش نیاز به سوخت‌های فسیلی باعث شده‌است نیاز به باتری‌های لیتیومی در برابر آن افزایش پیدا کند (Ham-Mihan, 2023) گزارش‌های متعدد، همگی بر این نکته تاکید دارند که فرصت کشورهای نفتی برای برداشت از منابع نفتی خود و تبدیل این منابع به درآمد در حال اتمام است (Ham-Mihan, 2024).

۲-۲. اتحادیه اروپا و تعامل با خاورمیانه

اتحادیه اروپا^۱ یک اتحادیه اقتصادی-سیاسی تشکیل شده از ۲۷ کشور اروپایی است. منشأ شکل‌گیری اتحادیه اروپا به جامعه اقتصادی اروپا باز می‌گردد که در سال ۱۹۵۷ با توافقنامه رم میان ۶ کشور اروپایی شکل گرفت و با کارویژه‌های اقتصادی اعلام موجودیت نمود. از آن زمان به بعد با افزایش دستورکارهای اتحادیه و افزایش تعداد اعضا، متعاقب افزایش اقبال به آن، اتحادیه اروپا به یک بازیگر مهم و مؤثر در عرصه روابط بین‌الملل تبدیل شد.

به طور تاریخی کشورهای اتحادیه اروپا یکی از مصرف‌کنندگان اصلی انرژی بوده‌اند. اتحادیه اروپا با ۴۵۰ میلیون مصرف‌کننده دومین بازار بزرگ انرژی جهان است (Taheri & Molaei, 2011: 69). جالب توجه اینجاست که منبع تأمین اصلی تعداد زیادی از این کشورها انرژی تولیدی خاورمیانه بوده است. به طور دقیق‌تر کشورهای اتحادیه اروپا تا قبل از وقوع بحران‌های سالیان گذشته، روزانه حدود ۱۵ میلیون

¹ EU

بشکه نفت مصرف می‌کردند که از این میزان تنها ۲۰ درصد از داخل اروپا (انگلیس و نروژ) تأمین می‌شد و مابقی از محل واردات نفت و به ترتیب ۳۳ درصد از روسیه و آسیای مرکزی، ۲۵ درصد از خاورمیانه، ۲۰ درصد از آفریقا و ۲ درصد از آمریکا بوده است (Taheri & Molaei, 2011: 69).

۲-۳. امنیت انرژی

وابستگی مطلق کشورهای صنعتی به انرژی در دهه‌های گذشته و در عین حال بی‌بهره بودن اکثر این کشورها از منابع انرژی آنها را مجبور به واردات انرژی از کشورهای نفت‌خیز می‌کرد. این وابستگی در سال‌های نخستین چالش خاصی را ایجاد نمی‌کرد چرا که با تسلط نسبی این کشورها و حتی در برهه‌هایی قیومیت‌شان بر کشورهای نفت‌خیز، عملاً سیاست‌گذاری امور انرژی این کشورها در اختیار قدرت‌های صنعتی قرار داشت. برای سال‌های طولانی کشورهای دارای منابع با صادرات منابع خام و در برابر گرفتن کالاها و محصولات، مسئله خاصی برای قدرت‌های صنعتی ایجاد نمی‌کردند. البته طولی نکشید که این یک‌طرفه بودن زنجیره تولید ارزش به دید نخبگان و سیاستمداران کشورهای صادرکننده نفت آشکار شد و نواقص وابسته شدن کشورهای نفت‌خیز، به محصولات صنعتی اروپایی و آمریکایی در قالب نظریات مختلف به رشته تحریر درآمد. نظریه وابستگی^۱ از آن دست نظریاتی بود که مبتنی بر این نوع ارتباط کشورهای «مرکزی» و «پیرامونی» به رشته تحریر درآمد (Ahmadi, 2021: 254).

با گذر زمان و شروع امواج استقلال‌طلبی و آگاهی نسبی سیاستمداران ملی مبنی بر سواستفاده‌های خارجی از منابع انرژی، زمره‌های عاملیت‌خواهی این کشورهای نفت‌خیز در مسائل مربوط به نفت تقویت شدند (Razavi, 2021: 122). افزایش عاملیت کشورهای تولیدکننده نفت در مسائل مربوط به انرژی سیری چند دهه‌ای داشت که از دل این سیر تاریخی مباحث امنیت انرژی متولد شد. یکی از مهم‌ترین اتفاقاتی که به شکل‌گیری مفهوم امنیت انرژی کمک فراوانی کرد وقوع بحران نفتی ۱۹۷۳ و ۱۹۷۹ بود (Shafiee et al., 2024: 137). در این سال‌ها افزایش ناگهانی قیمت نفت متعاقب وقایع سیاسی، اقتصادهای صنعتی را در خرید سوخت مورد نیاز دچار چالش کرد (Donya-e-Eqtasad, 2024). شدت این چالش‌ها به نحوی بود که این کشورها در بازه‌ای چند ماهه دچار تهدیدات امنیتی شدند و از

¹Dependency Theory

این جهت تمام تلاش خود را در راستای اجتناب از بحران‌های مشابه به کار بستند. نظریه امنیت انرژی^۱ نمود نظری این تلاش‌ها برای جلوگیری از وقوع بحران‌های مشابه بود. این مفهوم به وسیله مکتب کپنهاک وارد نظریه‌های روابط بین‌الملل شد (Dehshiri et al., 2020: 117). اما ناظر به تعریف امنیت انرژی باید گفت که به طور خلاصه به معنای در دسترس بودن مقدار کافی انرژی برای تداوم حرکت اقتصاد کشور، تأمین مصارف واحدها، حمل و نقل و حتی امور نظامی به قیمت مناسب و به نسبت ثابت است. آژانس بین‌المللی انرژی معتقد است که دسترسی بی‌وقفه به منابع انرژی با قیمت قابل توجه از لحاظ اقتصادی هدف اصلی امنیت انرژی است (Haji Mineh & Rezaei Rad, 2024: 94).

نظریه امنیت انرژی بر این باور است که کشورها برای حفظ امنیت ملی و پایداری اقتصادی خود، باید به منابع انرژی پایدار، متنوع و مطمئن دسترسی داشته باشند. امنیت انرژی به معنای کاهش وابستگی به منابع خارجی، تنوع‌بخشی به منابع انرژی و توسعه فناوری‌های جدید برای تولید و ذخیره‌سازی انرژی است. این نظریه بر این اساس استوار است که دسترسی مطمئن به منابع انرژی (مانند نفت، گاز، برق و انرژی‌های تجدیدپذیر) به عنوان یک عامل حیاتی برای توسعه اقتصادی و حفظ امنیت ملی تلقی می‌شود (Donya-e-Eqtesad, 2024). تنوع منابع یکی از اصول اصلی امنیت انرژی است. کشورهای وابسته به یک یا چند منبع خاص در معرض خطرات ناشی از نوسانات قیمت‌ها، مسائل سیاسی و وقایع طبیعی قرار دارند. بنابراین، تنوع در منابع (مانند استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر) می‌تواند این خطرات را کاهش دهد. در این مقاله، چارچوب نظری به طور خاص بر نظریه امنیت انرژی استوار است. همانطور که ذکر شد این نظریه بر اهمیت دسترسی مستمر به منابع انرژی (نفت و گاز) تأکید دارد و نشان می‌دهد که بازیگرانی مانند اتحادیه اروپا، به دلیل وابستگی زیاد به منابع انرژی خارجی، همواره در معرض تهدیداتی از جمله نوسانات قیمت و بحران‌های سیاسی قرار دارند. در نتیجه، این نظریه به خوبی توضیح می‌دهد که چرا واحدهای مانند اتحادیه اروپا به دنبال تنوع در منابع و افزایش ذخایر استراتژیک انرژی می‌رود. در چارچوب امنیت انرژی، وابستگی به منابع خارج از مرزهای اتحادیه اروپا، ریسک‌های سیاسی و اقتصادی را به دنبال دارد که باعث می‌شود اتحادیه اروپا به سمت گزینه‌های بدیل سوق پیدا کند. بر پایه مفاهیمی که تا اینجا بررسی گردید، به نظر الگوی رابطه ساده‌سازی شده میان متغیرها بدین شرح

¹Energy Security Theory

خواهد بود: متغیر اصلی، وابستگی انرژی اتحادیه اروپا به منابع خارجی همچون انرژی خاورمیانه است (متغیر مستقل) که تحت تأثیر تحولات بین‌المللی سالیان گذشته (متغیر وابسته) اتحادیه اروپا را به سمت سیاست‌گذاری نوینی در حوزه انرژی سوق داده است. این متغیرها می‌توانند تحت تأثیر متغیرهای میانه‌ای مانند کشف انرژی‌های جدید و یا ورود بازیگران جدید (متغیر میانجی) قرار گیرند. در ادامه مقاله متغیرهای وابسته و میانجی را بیشتر بررسی خواهیم کرد.

۳. تأثیر وقایع نظام بین‌الملل بر امنیت انرژی

همان‌طور که پیشتر ذکر شد، وقوع اتفاقات و بحران‌های جهانی، از اصلی‌ترین عوامل شکل‌گیری امنیت انرژی بود. با این همه، این وقایع هیچ‌گاه سبب آن نمی‌شدند که روابط بین فروشندگان و خریداران انرژی برای مدت طولانی قطع شود و یا اصل این تجارت محل تردید قرار گیرد. اما وقوع بحران‌های تازه و تبدیل شدن انرژی به یک اهرم سیاسی-امنیتی در دست فروشندگان آن، کشورهای خریداران را به سمت راه‌حل‌های جدید سوق داد؛ مسیرهایی که در آن امنیت انرژی برای همیشه برقرار شود و حتی اتکای زنجیره تأمین برای همیشه درونی و خودبنیاد گردد (Golestaneh et al., 2024: 193). اتحادیه اروپا نیز به عنوان بازیگری که بیشترین وابستگی را به انرژی داشت و در عین حال از کمترین میزان خوداتکایی در تأمین انرژی برخوردار بود، در مسیری مشابه قرار گرفت. طبق آمار، تولید و تأمین بخش اعظم واردات انرژی اروپا را برای سالهای متمادی روسیه، خاورمیانه و آفریقای شمالی بر عهده داشتند (Razavi, 2021: 201) اما نحوه تعامل این فروشندگان با این اتحادیه، اروپا را به دلایل متعدد به سمت جایگزین کردن منابع و حتی جایگزین کردن انرژی فسیلی سوق داد. پیشتر اروپا سعی می‌کرد با قانون‌گذاری و ایجاد چارچوب‌های همکاری، بستر تأمین انرژی خود را هموار کند. یکی از اولین کارهایی که در این رابطه صورت گرفت این بود که در سال ۱۹۹۱ کنفرانسی بین‌المللی، مرکب از کشورهای اروپایی و آسیای مرکزی و اعضای غیراروپایی سازمان توسعه و همکاری اقتصادی، از جمله آمریکا، کانادا، استرالیا و ژاپن تشکیل شد که طی آن بیانیه‌ای سیاسی به نام «منشور اروپایی انرژی» به امضای ۵۹ کشور شرکت‌کننده در کنفرانس رسید (Dehshiri et al., 2020: 127). هدف از این منشور تدوین مقررات الزام‌آور بین خریداران و فروشندگان انرژی بود. جالب توجه این است که روسیه با اینکه این معاهده را امضا کرده اما هیچ‌گاه آن را به تصویب نرسانیده است (Ataee & Nazari, 2011: 152).

روسیه اصلی‌ترین منبع اتحادیه اروپا برای تأمین انرژی بوده است به نحوی که برخی از کشورهای این اتحادیه برای سال‌ها تا حدود ۹۵ درصد انرژی موردنیاز خود را از روسیه تأمین می‌کرده‌اند، اما افزایش وابستگی به روسیه و ظهور روسیه به‌عنوان یک بازیگر نامطمئن و غیرقابل اتکا، در طول سالیان مورد توجه اروپا و آمریکا قرار گرفت (Samoudi & Akbari, 2011: 29). واقعیت این است که انرژی به‌عنوان یکی از عوامل کلیدی در شکل‌دهی به روابط خارجی روسیه به شمار می‌رود. در دوران ریاست جمهوری پوتین اولین تحرکات مشکوک در سیاست انرژی با انتشار سند «استراتژی انرژی روسیه ۲۰۲۰» آغاز شد. برخی از اهداف این استراتژی کنترل دولتی بر صنعت انرژی کشور و شبکه ترانزیت آن به بازارهای مصرف بود. در این سند به استفاده روسیه از انرژی به عنوان ابزاری در جهت اهداف سیاست خارجی تاکید شده است. استراتژی انرژی روسیه شامل سیاست‌های انرژی این کشور در خصوص کشورهای خارجی از جمله ضرورت تقویت موضع در بازار جهانی انرژی و به حداکثر رساندن صادرات انرژی است (Samoudi & Akbari, 2011: 30). متعاقب این سند وقوع بحران‌های گازی سالهای ۲۰۰۶ و ۲۰۰۹ که در آن روسیه از گاز به عنوان اهرمی سیاسی و امنیتی استفاده کرد (Ataeei & Nazari, 2011: 157) و برای مدتی کوتاه صادرات انرژی به اروپا را قطع کرد، اتحادیه اروپا را مصمم به اعمال سیاست‌های جدید کرد. به عبارت دیگر استفاده سیاسی روسیه از اهرم انرژی آن هم برای اروپایی که تا ۹۵ درصد در برخی کشورها به روسیه وابسته بود قابل هضم نبود و تهدیدی جدی تلقی می‌شد (Dehshiri et al., 2020: 122). با این حال و با وجود مذاکرات فراوان، روسیه روند استفاده ابزاری خود از انرژی را در سالهای بعد و در دل موضوعاتی مانند بحران کریمه ۲۰۱۴ ادامه داد تا تصمیم نهایی اتحادیه بر لزوم کاهش وابستگی به روسیه قطعی شود. تأثیر منفی نحوه استفاده روسیه از ابزار انرژی در مواجهه با اروپا یکی از مهمترین دلایل سیاست‌گذاری‌های کاهش نقش روسیه بود (Karakullukcu, 2016: 107). وابستگی شدید به منابع انرژی روسیه باعث شد که سیاست‌گذاران اروپایی در سال ۲۰۲۰ برنامه عمل همبستگی و امنیتی را تنظیم کنند که بر آزادسازی بازار انرژی اتحادیه اروپا و تنوع تأمین انرژی تمرکز می‌کند. به دنبال اتخاذ برنامه عمل همبستگی و امنیتی، افزایش ارتباطات با منابع نفتی غیر از خاورمیانه و روسیه در دستورکار قرار گرفتند (Dehshiri et al., 2020: 133). به‌عنوان مثال منطقه قفقاز و آذربایجان یکی از این مناطق بودند که از این منظر خط لوله نوباکو، خط آگری (متشکل از آذربایجان، گرجستان و

رومانی)، خط لوله ساوت استریم، خط لوله ترانس خزر و... همگی از برنامه‌های بلندپروازانه در حال پیگیری منبعث از این ایده هستند؛ البته همانند که به باور اغلب تحلیلگران بسیاری از آنها قابلیت اجرایی ندارد و یا اینکه ظرفیت حل قطعی این مشکل امنیتی را دارا نمی‌باشند (Aminian, 2013: 98).

با وجود اینکه در طول دو دهه گذشته سیاست‌گذاری‌های بسیار متنوعی در دست اقدام اروپا قرار گرفته بود اما وقوع جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ به عنوان نقطه عطفی در تنظیم این سیاست‌ها قرار گرفت. جنگ اوکراین سبب شد که امنیت انرژی کشورهای تولید و مصرف‌کننده انرژی، دچار تحولات اساسی شود. با وقوع جنگ، کشورهای مصرف‌کننده انرژی به خصوص کشورهای اروپایی، دچار بحران و چالش‌های اساسی در تأمین انرژی شدند (Haji Mineh & Rezaei Rad, 2024: 90). با شروع جنگ نه تنها قیمت نفت افزایش قابل توجهی یافت، بلکه با قطع شدن یکباره صادرات روسی، علاوه بر بخشهای صنعتی، حتی بخش‌های خانگی در تأمین گرمایش منازل شخصی دچار بحران شدند. اغراق نیست اگر بگوییم مهم‌ترین پیامد جنگ اوکراین، تأثیر آن بر روی بخش انرژی بوده است و جنگ اوکراین و شوک ناشی از آن در تراز شوک‌های نفتی سابق قرار می‌گیرد (Samoudi & Akbari, 2011: 24). با اینکه بزرگ‌ترین تأمین‌کننده گاز و نفت اروپا در سال‌های قبل جنگ روسیه بود اما وقوع جنگ تصمیم تاریخی را برای اتحادیه اروپا به همراه داشت و آن عبور همیشگی از خطر اهرم انرژی در دست روسیه بود. عبور از انرژی روسیه در کوتاه‌مدت کار سختی خواهد بود، چراکه واردات ۷ میلیون بشکه در روز از روسیه حجمی فوق‌العاده بالاست که امکان جایگزینی آن در چند ماه و حتی چند سال وجود ندارد (CSIS, 2022: 4). با وجود این اما، سیاست‌های جایگزینی انرژی روسیه در کمتر از چند سال به موفقیت‌های درخور اعتنا دست یافتند. ایالات متحده آمریکا به جهت قیمت ارزانتر نفت و تحریم سایر منابع صادرات همچون ایران، به خوبی توانسته در کمتر از سه سال بازار اروپا را تصاحب کند (Razavi, 2021: 200). در حقیقت تحولات نظام بین‌الملل و هم‌زمانی آن با کشف منابع جدید انرژی همچون نفت شیل این فرصت را به آمریکا داده تا در کمتر از یک دهه به یکی از بزرگترین صادرکنندگان انرژی تبدیل گردد (van Esch et al, 2014: 49). جالب توجه اینجاست که آمریکا در این مدت کم توانسته سهم خود در بازار اروپا را حتی از روسیه بالاتر ببرد و به تأمین‌کننده اول انرژی اروپا بدل گردد. کشورهای نروژ و سایر تأمین‌کنندگان قبلی هم توانستند سهم خود از بازار اروپا به‌طور قابل‌توجهی

افزایش داده و حتی تا دو سه برابر افزایش دهند. آمارها نشان می‌دهند که روسیه در سال ۲۰۲۳ از طریق خط لوله اوکراین حدود ۱۵ میلیارد متر مکعب گاز به اروپا صادر کرده است که تنها معادل هشت درصد از صادرات گاز این کشور به اروپا در دوران اوج آن در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ از طریق خط لوله‌های متعدد بود. با این وجود آخرین اخبار حاکی از آن است که حجم صادرات روسیه به اروپا همچنان رو به کاهش است و به عنوان مثال انتقال گاز روسیه به اروپا از طریق خط لوله‌ای که از اوکراین عبور می‌کند، روز اول ژانویه ۲۰۲۵ متوقف شده و به احاطه طولانی روسیه در تأمین گاز اروپا پایان داده است. در حدود سه سال گذشته اکثر خطوط لوله انتقال گاز روسیه به اروپا، از جمله خط لوله بلاروس تعطیل و خط لوله نورد استریم نیز که از مسیر دریای بالتیک به شمال آلمان می‌رسید منفجر شد (ISNA, 2024).

۴. امنیت انرژی اتحادیه اروپا

روسیه، خاورمیانه و شمال آفریقا از مهم‌ترین منابع انرژی اتحادیه اروپا بوده‌اند که هرکدام به دلایل خاص خود غیرقابل پیشبینی هستند و واردات انرژی از این منابع، امنیت انرژی اتحادیه را به طور کامل تأمین نمی‌کند (Dehshiri et al., 2020: 119). از این رو، اتحادیه اروپا در طول سالیان مختلف سعی در اعمال سیاست‌هایی داشته که به طرق مستقیم و غیرمستقیم، وابستگی انرژی به این مناطق را کاهش دهد. نشست شورای اروپا در سال ۲۰۰۵ منجر به تصویب سند سبز انرژی در مارس ۲۰۰۶ گردید که هدف از آن ایجاد یک استراتژی اروپایی برای انرژی بادوام، رقابتی و امن بود. در سند سبز انرژی اروپا این طور قید شده که: «وابستگی اتحادیه اروپا به منابع انرژی خارجی در حال افزایش است. اتحادیه اروپا در حال حاضر ۵۰ درصد انرژی مورد نیاز خود را از طریق واردات تأمین می‌کند و اگر اقدامی برای حل این مشکل انجام ندهد این میزان به ۷۰ درصد تا ۲۰۲۰ و ۲۰۳۰ افزایش خواهد یافت. واردات انرژی ۶۰ درصد کل واردات اروپا را تشکیل می‌دهد و از این میزان ۴۵ درصد نفت از خاورمیانه و ۴۰ درصد گاز طبیعی از روسیه وارد می‌شود. این در حالی است که اتحادیه اروپا ابزارهای لازم برای تغییر بازارهای بین‌المللی را ندارد و افزایش قیمت نفت نیز به این ضعف دامن می‌زند. بنابراین اولین اقدام اتحادیه اروپا باید صرفه جویی در انرژی و کاهش تقاضا باشد» (Taheri & Molaei, 2011: 75). سند سبز هدف بلندپروازانه‌ای را معین کرد و اینطور مقرر نمود که تا سال ۲۰۲۰ باید ۲۰ درصد از مصرف فعلی انرژی در اتحادیه اروپا کاسته شود؛ یا در سال ۲۰۰۷ اعضای اتحادیه توافق کردند که تا سال ۲۰۲۰

انرژی‌های تجدیدپذیر باید ۲۰ درصد مصرف انرژی اروپا را تأمین کنند (Taheri & Molaei, 2011: 79). هدف‌گذاری که طبق آمار تا ۱۸ درصد در ۲۰۲۰ محقق شد (Eurostat, 2024). واقعیت این است که انرژی‌های تجدیدپذیر به دلایل مختلفی مورد توجه قرار گرفته‌اند و طبق راهبرد انرژی سال ۲۰۲۰ اتحادیه اروپا و ماده ۱۹۴ پیمان لیسبون مقرر شد تا سهم انرژی‌های تجدیدپذیر در سبد انرژی سال به سال افزایش یابد تا به نقطه‌ای برسد که نفت و گاز را هم پشت سر بگذارد. به همین دلیل اتحادیه اروپا سرمایه‌گذاری قابل‌توجهی را در این زمینه (حدود ۴۴ میلیارد دلار) انجام داده است (Samoudi & Akbari, 2011: 35).

اما در یکی از جدیدترین مقررات، «پیمان سبز» در ۲۰۲۰ به تصویب رسید که قرار شد تا ۲۰۵۰ اروپا به اقتصاد خنثی بر آب و هوا تبدیل شود. سیاست کربن‌زدایی با جدیت در این سند مورد توجه گرفته و دستورکارهای رسیدن به این هدف در بسترهای مختلف سنجیده شده است. یکی از این موارد سیاست بهره‌وری انرژی است (Morningstar et al, 2020: 10). جالب توجه اینکه به نظر می‌رسد این سیاست‌ها از سال‌ها قبل مورد توجه اتحادیه بوده به نحوی که انتشار گازهای گلخانه‌ای در سال ۲۰۱۷ نسبت به سال ۱۹۹۰، کاهش ۲۲ درصدی نشان می‌دهد (Fischer & Skillings, 2019: 2). در ۱۸ مه ۲۰۲۲، کمیسیون اروپا طرح «REPowerEU» را منتشر کرد که مجموعه‌ای از اقدامات را برای کاهش سریع وابستگی اتحادیه اروپا به سوخت‌های فسیلی روسیه قبل از سال ۲۰۳۰ با تسریع انتقال انرژی پاک هدف‌گذاری می‌کند. بدین ترتیب در ماه مه ۲۰۲۲، کمیسیون اتحادیه فراخوان‌هایی را برای پروژه‌های زیرساخت انرژی پاک برای حمایت از طرح «REPowerEU» به ارزش ۸۰۰ میلیون یورو، اعلام نمود. هدف کلی استفاده از انرژی تجدیدپذیر حداقل ۴۲.۵ درصد در سطح اتحادیه اروپا تا سال ۲۰۳۰ است اما این هدف می‌تواند تا ۴۵ درصد نیز افزایش یابد (Varij Kazemi, 2023). اتحادیه اروپا هدف‌های سال‌های رسیدن به اقتصاد بدون کربن را هم مدنظر قرار داده و در این مدت افزایش قابل توجه مصرف گاز در اتحادیه هم به دلیل قیمت پایینتر آن و هم به دلیل آلاینده‌گی کمتر آن نسبت به ذغال سنگ و نفت رونق گرفته و در حال عبور از نفت است (Karakullukcu, 2016:107).

۵. چشم‌انداز نقش خاورمیانه

به لحاظ تاریخی، خاورمیانه از جایگاه اول در تأمین انرژی اتحادیه برخوردار بوده است، اما افزایش سهم روسیه در در دو دهه گذشته خاورمیانه را به رتبه دوم تأمین‌کنندگان اروپا بدل کرده بود؛ باوجود این، خاورمیانه همچنان از نقشی مهم برخوردار بود به نحوی که تا سال ۲۰۱۲، ۴۰ درصد گاز طبیعی و ۳۲ درصد نفت اتحادیه اروپا از خاورمیانه تأمین می‌شده است (Aminian, 2013: 90). در ده سال گذشته رخ دادن مسائل مختلف اتحادیه اروپا را به این جمع‌بندی رسانده که منطقه خاورمیانه نیز منبع قابل اتکایی نیست و لازم است نقش آن در تأمین انرژی اروپا کاهش یابد. علاوه بر صراحت اسناد موجود بر این معنا، مقایسه وزن خاورمیانه در طی ۱۰ سال گذشته با امروز گواهی بر صحت این مدعا است (Mirtorabi, 2014: 174).

علاوه بر سبقه تاریخی استفاده سیاسی اوپک از انرژی، وقوع بهار عربی در خاورمیانه و شمال آفریقا و چشم‌اندازهای ناامنی در کشورهای خاورمیانه از قبیل وقوع بحران سوریه یا رشد افراط‌گرایی در منطقه و درگیر شدن کشورها با مسائل داخلی و منطقه‌ای خود اتحادیه اروپا را در جایگزینی انرژی اغلب کشورهای خاورمیانه مصمم نمود (Dorsey, 2021: 9). به عبارت دیگر، چالش‌های قومیتی، مذهبی، فرهنگی و حتی رقابت خود کشورهای این منطقه با هم اتحادیه اروپا را بر آن داشت تا امنیت انرژی خود را متوقف بر منطقه پرخطر خاورمیانه نکند (Ala'Aldeen, 2016: 4). البته این ریسک بالا در کشورهای مختلف خود را در صورت‌های بسیار اساسی و غیرقابل اغماضی نشان می‌داد که اساسا اروپا را حتی در صورت عدم تمایل، خواه ناخواه به سمت این جایگزینی سوق می‌داد. این مخاطرات غیرقابل چشم‌پوشی گاه در عراق و با حمله گروهک تروریستی داعش به بیجی، بزرگترین پالایشگاه و یکی از مهم‌ترین سایت‌های صنعتی این کشور، گاه در ایران و تحریم شدن‌های متعدد بین‌المللی و نوسانات صادراتی ناشی از مقاطع تحریم و عدم تحریم، گاه در عربستان و با حمله موشکی حوثی‌های یمن به آرامکو یکی از بزرگترین پالایشگاه‌های جهان و با ارزش‌ترین شرکت کنونی دنیا و گاه در مصر و لیبی با بحران‌های داخلی بلندمدت خود را نشان می‌داد. در مورد سایر کشورهای این منطقه نیز می‌توان به همین شکل مصادیق متعدد خطرات را احصا نمود. نکته دیگر اینکه اگرچه طبق پیش‌بینی‌ها تولید انرژی خاورمیانه تا ۲۰۳۰، ۳۳ درصد افزایش خواهد داشت اما افزایش مصرف در خود خاورمیانه ناشی از

افزایش جمعیت در کشورهای این منطقه و سرمایه‌گذاری سنگین در بخش صنعت مانع از فروش بیشتر خاورمیانه خواهد بود و حتی پیش‌بینی‌ها موید این معناست که بخش اعظم توان صادراتی کشورهای منطقه به خاطر افزایش مصرف داخلی کاهش می‌یابد (Vakhshouri, 2015: 41). ظهور نفت شیل نیز دلیل دیگری بود که به کاهش نقش خاورمیانه دامن زد. نفت شیل هم به جهت ارزانتر بودن و هم فروشنده مطمئن‌تر آن اتحادیه اروپا را متمایل به خرید آن کرد (Vakhshouri, 2015: 47). جالب توجه اینکه آمریکا علاوه بر پیشگام بودن در حوزه فناوری‌های مورد نیاز نفت شیل، طبق آمار دارای بیشترین ذخایر نفت شیل جهان است (van Esch et al, 2014: 65). فناوری‌های حفاری افقی و شکست هیدرولیکی (Hydraulic Fracturing) توانسته‌اند هزینه‌های تولید نفت شیل را کاهش دهند و ظرفیت صادراتی عظیمی برای ایالات متحده ایجاد کنند. مورد آخر اینکه فناوری‌های استخراجی ضعیف‌تر خاورمیانه حجم و توان رقابتی با بازیگرانی مانند ایالات متحده را ندارد و همین مورد حجم صادرات انرژی آمریکایی را افزایش می‌دهد (Naqdi, 2022: 9). همانطور که ذکر شد، طبق آمار ایالات متحده آمریکا در حال حاضر بزرگ‌ترین تأمین‌کننده انرژی اتحادیه اروپاست (tradeimex: 2024).

با وجود این مسائل، اما همکاری اتحادیه با برخی کشورهای منطقه خاورمیانه نیز در سال‌های گذشته افزایش داشته است که غالباً با هدف جایگزینی انرژی روسی بوده است. استراتژی امنیت انرژی اتحادیه در مه ۲۰۱۴ در قبال اقدامات روسیه وضع شد. این استراتژی شامل افزایش تولید انرژی در کشورهای اروپایی، تنوع تأمین‌کنندگان خارجی و آماده کردن زیرساخت‌های مربوطه برای انتقال خطوط لوله به اروپا بوده است (Rezapur & Hedayati, 2020: 162). متعاقب این سند برخی کشورهای خاورمیانه نیز در اهداف اتحادیه قرار گرفتند. به عنوان مثال قطر یکی از این بازیگران بود که با توان رقابتی در حوزه گاز مایع^۱ حجم صادرات خود را به طرز برجسته‌ای افزایش داده است. البته قطر به عنوان یکی از صادرکننده‌های بزرگ گاز مایع در جهان و نه فقط اتحادیه اروپا به شمار می‌رود، و چین، هند و ژاپن و... در لیست بلندبالای مشتریان قابل توجه قطر قرار می‌گیرند (van Esch et al, 2014: 67). ارتباطات میان خاورمیانه و اتحادیه اروپا در عرصه انرژی‌های تجدیدپذیر نیز در سال‌های گذشته شروع شده است و قطر، مصر و عربستان در این حوزه‌ها نیز با اتحادیه اروپا وارد همکاری شده‌اند. به نظر

^۱ LNG

می‌رسد چشم‌انداز تأمین انرژی‌های تجدیدپذیر از این کشورها به جهت ظرفیت بی‌بدیل این کشورها، سرمایه‌گذاری سنگین‌شان در این حوزه و گذار قطعی اروپا از سوخت‌های فسیلی بسیار روشن خواهد بود (ISPI, 2024).

نتیجه‌گیری

روند رو به افزایش اهمیت امنیت انرژی در عرصه روابط بین‌الملل امروزی دیگر بر هیچ بازیگری پوشیده نیست. استفاده سیاسی فروشندگان انرژی و تبدیل آن به اهرمی برای رسیدن به خواسته‌های سیاسی بسیاری از کشورهای واردکننده را به سمت حل نهایی مسئله و حذف همیشگی این اهرم سوق داده است. اتحادیه اروپا نیز یکی از بازیگران برجسته بین‌المللی است که با وقوع اتفاقات سالیان گذشته نظام بین‌الملل، تصمیمات تاریخی خود را در حل مسئله امنیت انرژی نهایی کرده است. به نظر می‌رسد اتحادیه نه تنها جایگزینی منابع پرخطر را هدف‌گذاری کرده که اساساً هدف بلندمدتش جایگزینی سوخت‌های فسیلی با منابعی است که از مخاطرات امنیتی کمتری دارد و امکان جایگزینی آنها راحت‌تر است. یکی از مناطق پرخطر منطقه خاورمیانه بوده است که در مقیاس کلان امنیت انرژی اروپا را تهدید می‌کرد. همین مهم سبب شد تا از دهه‌های ۷۰ و ۸۰ میلادی که خاورمیانه محل تأمین عمده انرژی اروپا بوده امروز به وضعیتی برسیم که اروپا تنها درصدی از انرژی خود را از این منطقه تأمین می‌کند. با در نظر گرفتن اسناد اتحادیه که اقتصاد بدون کربن را در افق ۲۰۵۰ در نظر گرفته‌اند به نظر همین نقش اندک نیز ظرف کمتر از چند دهه به کلی از بین خواهند رفت. با این حساب می‌توانیم ادعا کنیم که جایگاه خاورمیانه در تأمین سوخت فسیلی برای اروپا رو به اتمام است و همین مهم در این بعد منجر به کاهش اهمیت خاورمیانه برای اروپا خواهد بود. البته ظرفیت سرشار سرمایه‌گذاری خاورمیانه در حوزه انرژی‌های تجدیدپذیر نیز از آن دست پتانسیل‌هایی است که می‌تواند همچنان اروپا و خاورمیانه را در حوزه انرژی در آینده به هم گره بزند. کما اینکه برنامه‌های مشترکی نیز در برخی کشورهای منطقه با اتحادیه در دست تدوین می‌باشد.

نکته پایانی اینکه در این چنین وضعیتی ظرفیت سرشار ایران به‌عنوان یکی از کشورهای منطقه خاورمیانه به دلایل سیاسی، روبه کاهش نهاد و در نسبت با اتحادیه اروپا به صفر رسیده است. به نظر می‌رسد رقابتی منطقه‌ای ایران نیز از این خلاء استفاده کرده و در تلاش برای افزایش سهم صادراتی خود هستند.

این اتفاق زمانی به تامل بیشتری نیاز می‌کند که استخراج و فروش منابع نفتی و گازی توسط کشورهای همسایه در میادین مشترک با ایران در بلندمدت به معنای کاهش سهم ایران و به تعبیر بهتر بهره‌برداری از سهم منابع نفتی و گازی ایران است. به رغم رتبه چهارم ایران در ذخایر اثبات شده نفت و رتبه دوم در ذخایر گازی جهان سهم ایران از سال ۲۰۱۲ روبه کاهش رفت و نقش ایران برای تأمین انرژی اتحادیه حداقل در بازه فعلی از بین رفت. فهم این مسئله از این جهت ضرورت دارد که وقتی متوجه نزدیک شدن به نقطه اوج مصرف و شروع کاهش مصرف منابع فسیلی در جهان باشیم، لزوم سیاست‌گذاری‌های بهتر و دقیق‌تر بر ما آشکار می‌شود تا بتوانیم از ظرفیت انرژی خود کمال بهره را ببریم و از رقبا عقب نمانیم. این شرایط نشان می‌دهد که بازنگری در راهبردهای انرژی، دیپلماسی فعال و بهره‌گیری هوشمندانه از ظرفیت‌های موجود، بیش از هر زمان دیگری برای ایران ضروری است. در غیر این صورت، فرصت‌های راهبردی در بازار جهانی انرژی به‌طور کامل از دست خواهند رفت.

References

- Ahmadi, H. (2021). *Politics and Government in the Middle East and North Africa*. Tehran: Ney (In Persian).
- Ala'Aldeen, D. (2016). *The Future of the Middle East*. Middle East Research Institute, 3(24), 1-3. <http://www.jstor.org/stable/resrep13591>
- Aminian, B. (2013). *Geopolitics of Energy: The European Union and Energy Security*. International Journal of Geopolitics, 9(30), 82-107 (In Persian).
- Ataee, F., & Nazari, M. H. (2012). *EU Energy Policy and Securing Oil and Gas from Russia and the Caspian Sea Region*. Politics Quarterly, 42(4), 147-164. doi: 10.22059/jpq.2012.35298 (In Persian).
- Center for Strategic and International Studies (CSIS). (2022). "The Middle East and Global Energy Markets." Center for Strategic and International Studies (CSIS), 1-7. <http://www.jstor.org/stable/resrep41892>
- Dehshiri, M. R., Kazemi, A., & Sortchi, M. R. (2020). "EU Energy Security Policies." Quarterly Journal of Political Interpretation Knowledge, 2(3), 115-141. (In Persian).
- Donya-e-Eqtasad. (2024). *Review of Energy Security, Challenges, and Strategies*. <https://donya-e-eqtasad.com/fa/tiny/news-4002971> (In Persian).
- Dorsey, J. M. (2021). *Middle East Futures: Defiance and Dissent*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 192, 1-19. <http://www.jstor.org/stable/resrep34335>
- Economic Security, Energy Security, and the Military. (2014). Hague Centre for Strategic Studies, 46-72. <http://www.jstor.org/stable/resrep12599.6>
- ECFR, (2024). *Strengthening European autonomy across MENA* https://ecfr.eu/special/mapping_eu_leverage_mena
- Eurostat, (2024). *Energy dashboard*. <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/visualisations/energy-dashboard/>

- Eurostat, (2024). EU imports of energy products continue to drop. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240701-1>
- Fischer, L., & Skillings, S. (2019). EU energy system decarbonisation policy: Breaking the logjam. E3G, 1-14. <http://www.jstor.org/stable/resrep21737>
- Golestaneh, M., Seifipour, R., Mehrabiyan, A. and khosravinejad, A. A. (2024). Comparison of energy security index in selected developed and developing countries (2000-2020). World Politics, 13(3), 175-204. doi: 10.22124/wp.2024.26531.3310
- Haji Mine, R., & Rezaei Rad, E. (2024). Iran's Energy Security After the Ukraine War. Foreign Relations Quarterly, 16(1), 89-116. doi: 10.22034/fr.2024.405798.1408 (In Persian).
- Ham-Mihan. (2023). Decreasing Importance of the Middle East in Global Equations. <https://hammihanonline.ir/fa/tiny/news-10141> (In Persian).
- Ham-Mihan, (2024). Middle East Oil Competition in the Final Round. <https://hammihanonline.ir/fa/tiny/news-19846> (in Persian).
- Islamic Republic News Agency. (2022). Why is the Middle East Important to the West? IRNA. <https://www.irna.ir/news/84737218/> (In Persian).
- ISNA. (2024). The Era of Russian Gas in Europe Has Ended, isna.ir/xdSB58 (In Persian).
- ISPI, (2024). From the Gulf to Europe: Greening Energy Relations, <https://www.ispionline.it/en/publication/from-the-gulf-to-europe-greening-energy-relations-184019>
- Karakullukcu, M. (2016). EU Energy Policy: Sustained by Fragile Solidarity, Indispensable for Eurasian Security. PRISM, 6(2), 106–125. <http://www.jstor.org/stable/26470451>
- Khanifar, H. (2023). Principles and Foundations of Qualitative Research Methods. Tehran: Negah Danesh (In Persian).
- Lynch, M. (2022). The end of the Middle East: how an old map distorts a new reality. Foreign Aff., 101, 58.
- Mirtorabi, S. (2012). Ranking the Largest Players in the World Oil Market. Middle Eastern Studies, 19(3), 113-144 (In Persian).
- Mirtorabi, S. (2005). The Middle East's Position in the New World Oil System. Middle Eastern Studies, 12(3) (In Persian).
- Mirtorabi, S. (2014). An Introduction to the Political Economy of Oil and Iran's Oil Issues. Tehran: Qomes (In Persian).
- Morningstar, R. L., Sinonyi, A., Khakova, O. & Markina, I. (2020). European Energy Diversification: How Alternative Sources, Routes, and Clean Technologies Can Bolster Energy Security and Decarbonization. Atlantic Council, 1-16. <http://www.jstor.org/stable/resrep23548>
- Morningstar, R. L., Simonyi, A., Khakova, O., & Gordon, J. T. (2020). Energy Diplomacy Can Help Resolve Geopolitics Issues. In European Energy Security and the Critical Role of Transatlantic Energy Cooperation: Final Report and Recommendations, 23–24. Atlantic Council. <http://www.jstor.org/stable/resrep24587.10>
- Naqdi, F. (2022). The Political Economy of the Middle East and the Region's Position in World Politics. Middle Eastern Studies, 29(4), 162-172 (In Persian).
- Oil and Gas Value Chain Studies Center. (2024). Review of Energy Supply and Demand in World Regions: Middle East. <https://www.cmstudy.ir/?p=24228> (In Persian).

- Razavi, S. A. (2021). Europe and the Energy Security Dilemma; Limitations and Strategies. *Energy Economy Studies Quarterly*, 17(71), 187-221 (In Persian).
- Rezapour, D., & Hedayati Shahidani, M. (2020). EU Energy Diplomacy Towards Azerbaijan: Goals and Achievements. *Political and International Approaches*, 12(2), 151-178. doi: 10.29252/piaj.2021.100839 (In Persian).
- Riley, A. (2015). Prioritizing energy security in the EU's energy union. In *Prioritization in EU Energy Policy: Energy Security First, then Energy Union*. Atlantic Council, 6-9. <http://www.jstor.org/stable/resrep03619.7>
- Sadeghi, H. (2019). Why is the Middle East So Important? *Hamdeli Newspaper*. <https://www.pishkhan.com/news/149392> (In Persian).
- Shafiee, G., Mahkooi, H. and Gandomkar, A. (2024). Iran's Geoenergies During Energy Transition Period: With an Emphasis on Geoenergies of Natural Gas. *World Politics*, 13(2), 131-159. doi: 10.22124/wp.2024.25757.3262
- Sohrabi, Kh. (2013). The Geopolitical Role of the Islamic Republic of Iran in the EU's Energy Security. *Political Science*, 16(61 - Spring 2013), 145-173. doi: 10.22081/psq.2013.22878 (In Persian).
- Taheri, A., & Molaei, A. (2011). The European Union and the Policy of Replacing New Energies. *Private and Criminal Law Researches*, 7(16), 69-85. SID. <https://sid.ir/paper/127758/fa> (in Persian).
- Thamoudi, A., & Akbari, M. (2012). Energy Security and its Impact on Russia-EU Relations. *Central Asia and the Caucasus Studies Quarterly*, 17(76), 23-43 (In Persian).
- Tradeimex, (2024). EU Oil Imports & Consumption Statistics for 2023-24. <https://www.tradeimex.in/blogs/eu-oil-Imports>
- Vakhshouri, S., Blumenthal, D., Scissors, D. M., Goldthau, A., Mazza, M., & Slutz, J. A. (2015). The Middle East Energy Outlook. too much energy? Asia at 2030, American Enterprise Institute, 41-50. <http://www.jstor.org/stable/resrep03202.7>
- Van Esch, J., de Jong, S., de Ridder, M., Bekkers, F., Frinking, E., Galdiga, J. H., Knowles, E., Komrij, F., Monteiro, T. M., & De Spiegeleire, S. (2014). Energy security. No blood for oil? Economic security, energy security and the military. *Hague Centre for Strategic Studies*, 46-72. <http://www.jstor.org/stable/resrep12599.6>
- Vista. (2024). Middle East: The Heart of World Economy and Politics. <https://vista.ir/w/a/16/vjfvw> (In Persian).
- Warij Kazemi, M. (2023). Outlook for Renewable Energies in Europe. *Peace International Studies Center*, <https://peace-ipsc.org/fa/%da%86%d8%b4%d9%85-%d8%a7%d9%86%d8%af%d8%a7%d8%b2-%d8%a7%d9%86%d8%b1%da%98%db%8c-%d9%87%d8%a7%db%8c-%d8%aa%d8%ac%d8%af%db%8c%d8%af%d9%be%d8%b0%db%8c%d8%b1-%d8%af%d8%b1-%d8%a7%d8%b1%d9%88%d9%be%d8%a7/> (In Persian).